

In de rubriek *Recente historie* ditmaal het verslag van W. H. van Dobben (geb. 1909), aan de hand van een recent door hemzelf geschreven terugblik op het ontstaan van natuurgebieden in de IJsselmeerpolders en wel in het bijzonder met betrekking tot de Oostvaardersplassen. Van Dobben heeft zich in de pioniertijd van het vogelonderzoek in Nederland bezig gehouden met verschillende studies. Onder zijn publikaties over de vogeltrek, de effecten van ganzenbegrazing op de opbrengst van granen en de ecologische studie naar de voedselgewoonten van in het wild levende Aalscholvers zijn klassiekers die na meer dan vijftig jaar nog worden geciteerd. Van Dobben is sinds 1989 erelid van de Nederlandse Ornithologische Unie. – *M. R. van Eerden*

De Oostvaardersplassen: de voorgeschiedenis van een vogelparadijs

W. H. VAN DOBBEN

In mei 1968 werd de polder Zuidelijk Flevoland drooggemalen. Er ontstond een kale slikvlakte, waarin de sporen van sleepnetten van de IJsselmeervissers nog waren te zien. Het betreden van die vlakte was onmogelijk en er verschenen dan ook borden, waarop een half in het slik gezakt mannetje was te zien. Langs de dijk kon men uiteraard wel lopen en op tochten langs die dijk viel onmiddellijk op dat er veel Bontbekplevieren, Strandplevieren en ook Kleine Plevieren direct tot nestelen waren overgegaan, zeker honderden paren. Waar kwamen die zo gauw vandaan? Ik had in 1931 al iets dergelijks meegemaakt in de toen pas drooggevallen Wieringermeer. Die was direct goed begaanbaar, het was stevig zand, hier en daar met schelpenbanken en zeer voedselrijke, ondiepe plasjes. Er bleken meteen al veel sterns, plevieren en Kluten te broeden, veel meer dan de directe omgeving kon leveren. Ik veronderstelde toen, dat deze vogels op weg naar hun broedterreinen op de Waddeneilanden, hier waren blijven hangen. Dit is echter niet zo waarschijnlijk. We weten dat vogels graag terugkeren naar een vertrouwde broedplaats en op Texel bijvoorbeeld was de broedvogelbevolking in dat jaar heel normaal. Ik veronderstel nu, dat zich bij alle soorten een zekere reserve bevindt, die wel geslachtsrijp is, maar zich alleen onder gunstige omstandigheden over de streep laat trekken (zie verder). Deze veronderstelling wordt gesteund door de ervaring, dat bij een roofvogelnest bij het uitvallen van het mannetje, zich heel snel een vervanger aandient, die me-

teen goed in zijn rol valt als aanbrengrer van voedsel. Bij de meeuwenbestrijding was het mij ook opgevallen, dat na de dood van een gevestigd paar midden in de kolonie, het vacante territorium heel snel werd bezet door een nieuw paar, dat kennelijk had zitten wachten op een gunstige plek: midden in.

Zuidelijk Flevoland zag er na het droogvallen heel anders uit dan de Wieringermeer: voor plevieren was geen plaats om te gaan nestelen, wel om voedsel te zoeken. De betekenis van een rijke hoeveelheid voedsel is mij toen wel erg duidelijk geworden. Bij een plasje met veel kleine kreeftachtigen alarmeerde een paar Tureluurs. De enige begroeiing in de buurt bestond uit enkele bosjes Klein Kruiskruid, een tuionkruidje waarvan het zaadpluis door de wind wordt verspreid. Tegen een bosje Kruiskruid hingen 4 eieren van de Tureluurs, een vreemd gezicht als men het normale, goed in het gras verstopte nest kent.

De Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP) begon direct met de uitzaai van rietzaad vanuit een vliegtuigje. Men wist uit ervaring dat Riet erg bevorderlijk is voor de 'rijping' van de bodem. De holle wortelstokken van Riet zijn geschikt om de grond te doorluchten en daar gaat het bij de rijping om. Riet groeit het best in ondiep water, waar het zich met wortelstokken vermeerderd. Kiemen wil het daar niet, dat doet het alleen op kale, natte grond en kruipd dan met meterslange, liggende spruiten naar het water toe. Ook in drogere omgeving kan het wel groeien en zo gebeurde het in het grootste deel van de polder. Zover was het in 1968 echter nog niet en toen ontwikkelde zich als dominante plant de Moerasandijvie, een éénjarige plant die grote hoeveelheden zaadpluis vormt. Toen Oostelijk Flevoland in dat stadium verkeerde in 1958 en 1959, stak er 's zomers bij sterke noordwesten wind een ware sneeuwstorm op die ook Wageningen passeerde en door bioloog Dingeman Bakker, in dienst van de RIJP, tot in NO-Frankrijk werd gevolgd. Na die eerste zomer verscheen er op ieder kaal stukje vochtige grond wel Moerasandijvie, tot ver in het buitenland toe. Het was een mooi voorbeeld van een organisme dat alleen algemeen is als zijn bijzondere biotoop dat is. Een parallel geval deed zich in de vogelwereld voor met het Baardmannetje dat alleen gedijt in overjarig, ongemaaid Riet. Deze soort was vóór de inpolderingen in de Zuidoostzee vrijwel beperkt tot het Kampereiland, waar dit geschikte biotoop ruim voorhanden was. De vogels leven van rietinsekten en schakelen 's winters over op rietzaad waartoe hun hele spijsverteringsstelsel wordt aangepast. Toen in de polders grote rietvelden ontstonden, nam het Baardmannetje bijna net zo hard toe als de Moerasandijvie.

Er zijn er duizenden geringd. Ook deze explosie had zijn uitzaai in alle denkbare uithoeken, tot in Engeland toe. Op Vlieland was één van de kleinere Kroonspolders begroeid met Riet en daar ontstond ook een kleine kolonie Baardmannetjes. In oktober heb ik daar eens waarnemingen aan gedaan omdat er vlakbij een kleine vinkenbaan was van het Vogeltrekstation. Een troepje van enkele tientallen vloog stijl de lucht in, boog naar het westen om maar viel keer op keer terug naar zijn basis. Begin er niet aan kleine stakkers, had ik ze bijna toegeroepen, maar met zulke dingen moet je je niet teveel bemoeien; een deel zal het vermoedelijk wel hebben gehaald.

In 1969 bleek dat in de laaggelegen noordwestelijke hoek van Zuidelijk Flevoland de rietinzaai grotendeels was mislukt, er stond te veel water. Op enkele hogere plekken ontstonden wel pollen die tot rieteilanden uitgroeiden. Zo vestigden zich ook enkele wilgenbosjes. De Directie liet deze natte hoek maar even met rust, de ontginning begon in het hoger gelegen oostelijke deel van de polder. Voor machines was die natte hoek tegen het IJsselmeer aan nagenoeg ontoegankelijk. Wat er nog aan vis resteerde, dromde hier samen. Opvallend waren de reusachtige Karpers en Brasems waarvan de meeste ten dode waren opgeschreven. Op de droogvallende slikvlakten streken 's zomers talrijke steltlopers neer. Ik schatte er eens een troep van 10 000 Kemphanen en 2000 Bosruiters, een soort die je normaliter met een troepje van drie al een leuke dag bezorgt.

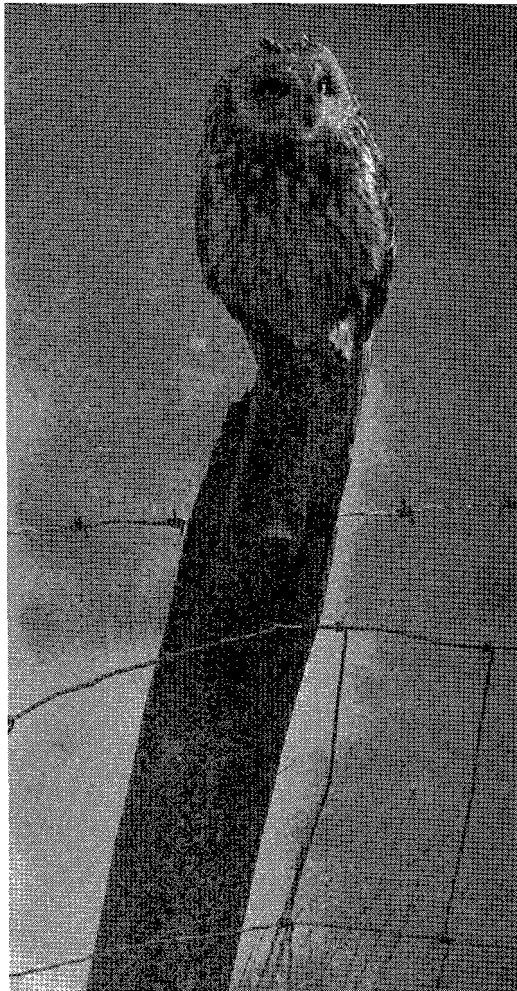
Inmiddels was er een belangrijke ontwikkeling op gang gekomen. De Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders stelde een commissie in om te adviseren over de inrichting van natuurterreinen. Het begrip natuurterrein begon in die tijd veld te winnen maar daarbij dacht men in de regel aan heiden, bossen en duinen. Een natuurterrein in de gloednieuwe polder leek een anomalie. De Directie van de RIJP ontwikkelde een opmerkelijke visie door toch een stap in deze richting te doen. Er werden externe deskundigen aangetrokken: prof. Mörzer Bruyns, de eerste hoogleraar natuurbeheer ter wereld, prof. Bakker, plantencoloog en voormalig employé van de RIJP, en de directeur van het Instituut voor Oecologisch Onderzoek (mijn persoon). Er kwamen meteen plannen op tafel. Aan de oostzijde van de Knardijk lagen vlakbij de dijk plassen en rietvelden die veel bezoek trokken van vogelaars die met de kijker op de dijk stonden. Omdat ze het terrein verder niet konden binnendringen waren eenden en ganzen opvallend mak. Om deze situatie enigszins te bestendigen werd in Oostelijk Flevoland, tegenover Harderwijk, de Harderbroek gerealiseerd. Hoewel niet zo groot werden er toch typische soorten als Blauwborst, Bruine Kiekendief en Roerdomp gesignaleerd. Net als bij de Baardmannetjes leidde de komst van Zuidelijk Flevoland tot een geweldige

groei van de aantallen van deze soorten. Na de ontginning die bijna 20 jaar heeft geduurd handhaafden ze zich alleen in de Oostvaardersplassen, de Harderbroek en de Kamperhoek nabij de Kettelbrug. In de zuidhoek van de polder werd tegenover de Eempolder de Ganzengouw ontworpen, bedoeld om op termijn de ganzen in Flevoland een veilige rust en foerageerplaats te bieden. In Oostelijk Flevoland kwamen de Kievitslanden, een onbemest grasland met een brede sloot, geschikt voor een kamplaats voor Kemphanen. Inmiddels waren de leden van de commissie eigenlijk nog meer geboeid door wat zich in het noordwestelijke deel van Zuidelijk Flevoland voltrok, waar zich een geweldig natuurterrein als vanzelf leek te ontwikkelen. De vraag werd gesteld of dit niet kon worden behouden. Toen kwamen echter de kaarten op tafel waarop op die plaats industrie was gedacht, gelegen aan het Oostvaardersdiep en met een geplande spoorbaan. Het terrein zou dan moeten worden opgespoten met zand. Het was de tijd van de euforie van industrieterreinen. Eemshaven, Moerdijk en de halve IJpolders verdwenen onder het zand. De enige plek waar het lukte was Rozenburg-de Beer langs de Nieuwe Waterweg waar toen ons mooiste natuurterrein onder de olie-industrie verdween. De rest ligt er grotendeels verlaten bij met her en der wat spontane natuurontwikkeling. Omdat de druk op het gebied langs het Oostvaardersdiep afnam, kregen wij gedaan dat dit als voorlopig natuurterrein werd aangemerkt. Steeds meer vogels kwamen er voedsel zoeken. Er sloeg ook wilgenbos op waarin later de Aalscholvers zouden gaan broeden. Een dicht wilgenbosje langs de Knardijk wilde Bakker bestemmen voor een interessante waarneming. Wilgen vormen gemakkelijk hybriden en men vraagt zich af hoe het mogelijk is dat de oorspronkelijke soorten niet alang zijn opgegaan in een onontwarbare hybridenzwerm, zoals die wel meer bij planten voorkomt. Zijn hypothese was nu dat bij concurrentie toch de oudersoorten winnen omdat ze beter zijn aangepast. Als men nu in spontaan wilgenbos met een heel grote dichtheid de sterfte volgt dan zou deze hypothese kunnen worden getoetst. Bakker wilde dit onderzoek uitvoeren met behulp van studenten. Door zijn voortijdige overlijden is dit er niet van gekomen. Het idee leidde wel tot een andere gespaarde kleine natuur-enclave, het Wilgenreservaat.

Inmiddels dook in de Oostvaardersplassen een ernstig gevaar op: het botulisme. Ik had van Canadese collega's wel eens gruwelverhalen gehoord hoe een meeuwenkolonie in een kleine plas bij warm zomerweer helemaal uitstierf. Een hond die even van het water had gedronken viel dood neer. Ik dacht bij die verhalen: gelukkig hebben wij dat niet, maar dat bleek te vroeg gejuicht. De ziekte diende zich ook in Nederland op verschillende plaatsen aan waaronder de Oostvaardersplassen.

Oorzaak is een bacterie die in rottend vlees een sterk gif produceert. We weten het van de reclame: alles wat de natuur ons voorschotelt is volmaakt! De maden die zich in het rottende vlees ontwikkelen zijn zelf immuun, maar hopen het gif wel in zich op en doden iedere vogel die hen op-pikt. In de Oostvaardersplassen waren er opeens ook veel vogels die stierven, waaronder Winter-talingen.

In de commissie kwamen wij overeen, dat al-leen drastische maatregelen uitkomst konden brengen. Het gebied moest met een kade worden omgeven, zodat de waterstand kon worden opge-zet, en alle dode dieren moesten worden opge-ruimd. Dit kostte tienduizenden guldens, maar het is gebeurd! De slikvlakte met plasjes verdween onder een ondiep meer, dat al spoedig visrijk werd. Er visten Lepelaars, er kwamen veel soorten eenden, 's winters kwamen de Nonnetjes van het IJsselmeer er slapen. Er ontstonden ook rieteilan-den, die Grauwe Ganzen aantrokken, die de wor-

Velduil (H. Gebuis). *Short-eared Owl* *Asio flammeus*.

telstokken uitgroeven en in het water uitspoelden. In droog rietland spelen ze dat niet klaar.

Nog eenmaal zou er in de commissie een tegen-stelling ontstaan. De RIJP wilde de noordelijke bocht van de Knardijk rechtekken, zodat er een hoek van de plassen werd afgesneden. Hier zou een zeilplas worden aangelegd voor recreanten. Het ging maar om 15% van het terrein. Toch wa-ren de adviseurs ertegen en ze kregen hun zin. Wij hadden het gevoel dat juist de schaal van het ter-rein bijzondere kansen bood. Die schaal was uniek voor Nederland. Nergens anders was een dergelijk aaneengesloten moerasland. Wie probeert via natuurbouw spontane ontwikkelingen op gang te brengen is te vergelijken met een schaker. Als een schaker een zet doet, weet hij nooit pre-cies wat er daarna gebeuren zal, dat hangt van de tegenpartij af. Zo weet de natuurontwikkelaar ook nooit precies, welke vogels zich zullen vestigen in een terrein, maar hij heeft wel bepaalde verwach-tingen. Die zijn in ons geval ook wel uitgekomen. Dat zich in de Oostvaardersplassen Zilverreigers zouden vertonen en zelfs tot broeden komen, is volgens kenners te danken aan de afmetingen en de diversiteit van het terrein. Zo mogen wij ook hopen op een broedgeval van de Zeearend. Die zit tenslotte vlakbij, in Sleswijk-Holstein en over-wintert in de plassen geregeld. Als dat zou gebeu-ren, zou de Aalscholver, die zich massaal in de plassen gevestigd heeft, eindelijk in de broedtijd een natuurlijke predator krijgen, met als gevolg een betere aantalsregulatie. Nu wordt de Aal-scholver gereguleerd via voedselgebrek, de jon-gen verhongeren op de nesten. Een aalscholverkolonie heeft rijke visgronden nodig op niet te grote afstand en daaraan kan het zuidelijk IJsselmeerge-bied bij deze aantallen niet meer voldoen. Als een Zeearend in het broedseizoen geregeld de aal-scholverkolonie zou plunderen, zou het totaal aan-tal vogels dat hij nam, niet zo groot zijn. Het voor-naamste effect zit in de paniek die de arend veroorzaakt. De Aalscholwers vluchten weg en spugen hun maaginhoud uit. Dan komen brutale Zwarte Kraaien eieren stelen, zoals ik dat destijds heb meegemaakt in Wanneperveen. Daar was ik degene die de schrikreactie veroorzaakte, maar dat was niets vergeleken bij de paniek die een arend zou losmaken. Zo zou een aantalsregulatie tot stand komen, die wat natuurlijker aandoet dan verhongerde jongen.

Om samen te vatten: het natuurterrein Oostvaar-dersplassen heeft zijn ontstaan te danken aan de volgende factoren:

- 1) De directie van de RIJP was geheel bij de tijd, door natuurterreinen in zijn programma voor ont-wikkeling op te nemen en hiervoor interne en ex-terne deskundigen aan te trekken, en
- 2) De RIJP beschikte over een ruim budget en

werd niet op de vingers gekeken door parlement of rekenkamer.

De positie van de hele Rijkswaterstaat was toen nog onaantastbaar, zelfs nog meer dan die van de Krijgsmacht. Die verdedigde het land alleen maar tegen legers, RWS bevocht de erfviand, de waterwolf.

Punt één betekende een keerpunt. Bakker mopperde wel eens over het saaie Zuidelijk Flevoland, altemaal zware klei. Toen de Noordoostpolder in cultuur werd gebracht, had hij gepleit voor een reservaat op de zandige staart van Urk, met zijn pleistocene zwerfstenen. De reactie van zijn landbouwkundige collega's was: gauw de bulldozers erin voordat die flauwekul een kans krijgt.

In de ontwikkeling van iedere jonge polder komt een stadium met een explosie van Veldmuizen, zo ook in Zuidelijk Flevoland. Dat trekt Velduilen, kiekendieven en Torenvalken aan en die zijn daar in de begintijd bij honderden geschoten door de jachtopzieners (ze konden eens een Fazant pakken!). Bakker had in de periode van de Noordoostpolder daartegen vergeefs geprotesteerd en werd zelfs bedreigd. Toen de muizenplaag de pan uitrees, werd er op onzorgvuldige wijze vergiftigd graan uitgelegd, met als gevolg duizenden dode ganzen. Toen was de maat toch wel vol en zijn door de toenmalige directeur Van de Rijp, ir Smeding, passende maatregelen genomen. Bovendien is de ganzensterfte in de Noordoostpolder aanleiding geweest tot het ontwikkelen van een beheersplan voor alle ganzen die Nederland bezoeken als trek- en overwinteringsgebied. Dit leidde tevens tot het oprichten van het *International Wildlife Research Bureau* dat onderzoek in alle Europese landen entameerde. Het natuurbeheer in de polder begon dus niet zo best, maar het roer ging om en in Oostelijk Flevoland plaatsde Cavé, toen ook bioloog in dienst van de RIJP,

honderden nestkasten voor Torenvalken, die goed bezet raakten. De Directie ging dus al rooftuig fokken! Cavé is op zijn torenvalkenonderzoek gepromoveerd.

Inmiddels was het plassengebied definitief als reservaat erkend, en in de commissie werd ervoor gepleit dat grasland ten zuiden van de plassen als ganzengebied zou worden gereserveerd. Het bleek namelijk dat in de plassen Grauwe ganzen massaal overzomerden. In die tijd ruien ze en kunnen tijdelijk niet vliegen. In die tijd hebben ze nat rietland nodig en ook vlakbij grasland. De Ganzengouw wilden we daar wel voor inruilen. De sloten in dat grasland wilden we graag reserveren als voedselgebied voor Lepelaars met als hoofdvoedsel stekelbaarsjes. Er was echter één ernstig obstakel: de spoorlijn die vlak ten zuiden van de plassen was geprojecteerd, nog in de tijd van de industrieplannen.

Op dat moment kregen wij ongevraagd maar welkom, steun van de natuurbeschermingslobby. Die had eindelijk het gebied ontdekt, na gewend te zijn geraakt aan de gedachte dat ook in een nieuwe polder natuurterrein mogelijk is. Er kwamen een aantal ontdekkers en redders van de Oostvaardersplassen opduiken, die helemaal niet wisten dat we er al jaren intensief mee bezig waren. Het gebied was door de grote belangstelling en publiciteit nu wel definitief veilig. Het duurde echter nog tot 1986 voordat het terrein de status van staatsnatuurmonument kreeg.

De bedoeling van deze terugblik was slechts om de voorgeschiedenis vast te leggen en een beeld te schetsen hoe er in die tijd werd gedacht en gewerkt. We vergeten vaak dat nog geen twintig jaar geleden de natuur een veel minder belangrijk item was bij de besluitvorming dan op het ogenblik. De evaluatie van de huidige toestand en van de nabije toekomst kan beter gebeuren door de mensen die nu een aandeel hebben in het onderzoek en beheer.